

[NIE]BIEDNA WIEŚ POLSKA

AMANDA KRZYWORZEKA

ROLNICZE STRATEGIE PRACY I PRZETRWANIA.

STUDIUM Z ANTROPOLOGII EKONOMICZNEJ

Zofia Włodarczyk

Uniwersytet Warszawski

Mimo że blisko 40% Polaków mieszka na wsi (GUS 2012), temat społeczności wiejskich pojawia się w socjologicznym dyskursie niezwykle rzadko. Do tej pory zagadnienie to opisane zostało w pracach takich badaczy, jak Izabella Bukraba-Rylska (2005, 2008), Maria Halamska (2011) czy Krzysztof Gorlach (1995). Nowe pokolenie badaczy, którzy zaczynają się zajmować polską wsią, reprezentują m.in. Ewelina Szpak (2005, 2013), Krzysztof Wasilewski (2013) oraz autorka recenzowanej książki Amanda Krzyworzecka (2014). W swojej najnowszej pracy badaczka przygląda się strategiom pracy i przetrwania mieszkańców wsi. Pozycja ta wpisuje się w nurt antropologii ekonomicznej. Jak przyznaje sama autorka, w swoich badaniach wychodzi od spraw związanych ze sferą ekonomiczną działalności rolników, która jednak płynnie łączy się z kontekstem społecznym i kulturowym.

Zbierając materiał badawczy, Krzyworzecka spędziła na terenie jednej z mazowieckich gmin wiejskich blisko pół roku. Wybór gminy Zanowo¹ tłumaczy kilkoma względami: jej rolniczym charakterem, zasiedziałą ludnością oraz umiarkowaną sytuacją rolnictwa (bez przeważających gospodarstw wieloobszarowych, zatrudniających dużą liczbę pracowników, ale też bez wsi o bardzo rozdrobnionej strukturze agrarnej). Podczas prowadzenia badań Autorka mieszkała u miejscowych rodzin, uczestniczyła w ich życiu codziennym, obserwowała ich pracę, jadła z nimi i rozmawiała.

¹ Nazwa gminy została zmieniona przez Autorkę.

Początkowo interesowali ją wszyscy mieszkańcy, jednak – jak sama przyznaje – z czasem skupiła się tylko na rolnikach. Mianem rolnika Krzyworzeka nazywa osobę, która „zajmuje się uprawą roślin i hodowlą zwierząt i dla kogo ta dziedzina życia jest ważna” (2014: 61). Jednocześnie Autorka podkreśla niejednorodność grupy rolników i odżegnuje się od jej unifikowania. Z jednej strony, zgadzam się z tym, że niedostrzeżenie wewnętrznego zróżnicowania grupy rolników jest błędem. Z drugiej strony, unikanie określenia, które rodziny czy jednostki stanowią grupę badanych (np. pod względem średniego dochodu), może być mylące, zwłaszcza jeśli chodzi o interpretację wyników badania, o czym więcej w dalszej części recenzji.

Opisując, skąd pojawiło się u niej zainteresowanie wiejskim terenem badawczym, Krzyworzeka przywołuje prowadzone przez nią badania w ramach pracy magisterskiej na temat chłopskiego narzekania. Narzekanie owo może być zwodnicze. Kojarzy się zwykle z biernością, bezczynnością i brakiem sprawczości. W swojej książce *Rolnicze strategie pracy i przetrwania* Krzyworzeka udowadnia, jak mylne mogą być takie skojarzenia. Rolnicy, z którymi rozmawiała i przebywała, sporo narzekają, co nie znaczy, że brakuje im poczucia sprawstwa. W swojej książce autorka podejmuje trudne zadanie opisanie codziennych działań rolników oraz ich sposobów przetrwania i osiągnięcia jak najwyższego poziomu życia – nie tylko pod względem materialnym. Owe świadome i racjonalne działania rolników nazywa *strategiami*. Przedstawia je w kontekście codzienności rolników, tj. pracy na roli, domowej ekonomii czy też sposobów postrzegania takich wartości jak uczciwość, niezależność czy sprawiedliwość. Autorka skupia się na strategiach przetrwania, przyjmując za Michałem Buchowskim, że są to „mechanizmy obronne społeczności, jej segmentów i poszczególnych osób w obliczu niezależnych od nich bezpośrednio czynników strukturalnych” (Buchowski 1996, cyt. za Krzyworzeka 2014: 14). Równie ważną rolę odgrywają w książce strategie pracy, które autorka traktuje w analogiczny sposób. Są to „podejmowane przez rolników działania związane z wykonywanym zawodem oraz prowadzeniem domu, pozwalające im spożytkować własny wysiłek fizyczny, a także posiadany majątek i wiedzę tak, by żyć jak najlepiej” (tamże: 14).

W *Rolniczych strategiach* zaprezentowana jest, z jednej strony, codzienna praca rolników, z drugiej zaś – znaczenia nadawane przez rolników ich własnym działaniom. Autorka opisuje przyczyny i motywacje podejmowanych czynności. Uznając moc sprawczą swoich badanych, Krzyworzeka opisuje ich działania w konkretnych warunkach i ramach systemów spo-

leczyńnych, oddając im możliwość podejmowania decyzji i kierowania swoim życiem. Jak sama stwierdza: „[...] postrzegam wszystkie działania rolników jako znaczące i sensowne [...]. [Rolnicy] mają poczucie sprawczości, a gdy im go brak, walczą o nie (tamże: 15).

Wśród opisywanych przez Krzyworzeczkę strategii pracy na roli można odnaleźć m.in. strategię stanowiącą odpowiedź na mechanizmy działania rynku. Jak zauważa Autorka, pożądaną cechą uczestnika gry rynkowej jest obecnie elastyczność, jednak istota działalności rolników wyklucza szybkie dostosowywanie się do zmieniających się okoliczności. Zmiana wielkości czy kierunku produkcji rolniczej trwa na tyle długo, że rolnicy są zmuszeni do podejmowania również innych kroków. Jednym z nich jest „strategia dywersyfikacji działań” (tamże: 155), czyli uniezależnienie się od jednej dziedziny działalności. Czyni tak pan Wiesław, który w swoim czternastohektarowym gospodarstwie uprawia zboża, hoduje świnie oraz bydło opasowe. Dodatkowo wynajmuje swój magazyn firmie skupującej świnie w okolicznych wioskach. W ten sposób zwiększa prawdopodobieństwo, że bez względu na warunki atmosferyczne czy wahania rynku bilans zysków i strat wyjdzie na plus. Jednak część rolników wybiera odwrotną strategię, czyli – specjalizację. Co prawda wiąże się ona z ryzykiem, ale daje większe możliwości rozwoju i jest bardziej dochodowa.

Innym obszarem życia rolników, w którym Krzyworzeczka dostrzega obecność różnego rodzaju strategii, jest domowy budżet i stosunek do pieniędzy. O ile większość badanych rodzin przyznała, że dysponuje wspólnym, rodzinnym budżetem, o tyle pochodzenie i wartość, jaką „nadają” pieniądзом, się różni. Autorka w ciekawy sposób opisuje, jak niską wartość dla rolników mają pensje uzyskiwane z pracy etatowej w porównaniu z dochodami z rolnictwa. Znaczenie pojęć takich jak dopłaty, nowoczesność czy modernizacja, znajdujące wyraz w opiniach i w działaniach rolników, Krzyworzeczka zestawia ze znaczeniem wylaniającym się z analizy debaty publicznej. W ten sposób pokazuje, że badani rolnicy nie boją się modernizacji i inwestycji. Kalkulując i rozważając rozmaite możliwości, inwestują w swoje gospodarstwa nawet kilkaset tysięcy złotych rocznie (tamże: 205). Kolejnym przykładem może być opisana przez Autorkę kwestia dopłat i rent strukturalnych. Wielu nierolników uważa zarówno dopłaty, jak i możliwość przejścia na wcześniejszą rentę strukturalną za niezwykle korzystny przywilej. Badaczka, przedstawiając perspektywę rolników, ich rozumienie oferowanych świadczeń oraz przekonanie części badanych o ich nieopłacalności, pokazuje, jak bardzo różni się ona od perspektywy większości nierolniczego społeczeństwa.

Książka *Rolnicze strategie* jest napisana w przystępny dla czytelnika sposób. Część empiryczna pracy, opisująca mechanizmy podejmowania decyzji przez rolników i ich strategie działania, została wzbogacona o wiele rozbudowanych cytatów, które pozwalają jeszcze bardziej zagłębić się w świat badanej grupy. Praca Krzyworzeki jest nie tylko nowatorska dzięki wybranej tematyce, lecz także pod względem metodologicznym. Większość socjologów realizujących projekty badawcze na terenach wiejskich stosuje metody ilościowe. Niewielu zaś decyduje się na wyjście „w teren” i samodzielne doświadczanie zachodzących procesów.

Moją uwagę szczególnie zwrócił wybór terenu badawczego. Autorka sama zauważa, że wieś, którą opisuje, niekoniecznie odpowiada wyobrażeniu Polaków na ten temat; swój teren badań nazywa Niebiedną Polską „B”. W opisach warunków życia mieszkańców gminy Zanowo czytelnik często napotyka następujące spostrzeżenia: „Spotkałam sporą grupę kobiet, które kupowały drogie kosmetyki i perfumy, znacznie droższe, niż bym się spodziewała [...]”. Wydawały na perfumy 200 złotych, a na krem Vichy ponad 100” (tamże: 237); „W badanej przeze mnie gminie gospodarstwa, w których inwestycje kształtują się na poziomie kilkuset tysięcy złotych rocznie, nie są wcale rzadkością” (tamże: 205); „Większość zamożnych rodzin, które spotkałam w gminie Zanowo, daje wyraz swojemu bogactwu głównie poprzez ilość dóbr – dwa komputery, trzy samochody, kilka telewizorów [...]” (tamże: 256). Biorąc pod uwagę dane GUS, według których przeciętny miesięczny dochód na jedną osobę w gospodarstwie domowym rolników w latach 2005–2007 (kiedy prowadzone było badanie) wynosił około 612 zł (2007), powyższe wypowiedzi wydają się odnosić do nieco innej, zamożniejszej rzeczywistości.

Publikacja Amandy Krzyworzeki pokazuje wieś zamożną, odmienną od tego obrazu, jaki istnieje w wyobraźni większości Polaków i jaki wylania się z danych statystycznych dotyczących tych obszarów. Można to uznać za jej słabość lub wręcz przeciwnie – za walor. Obraz rolniczek kupujących kremy za ponad 100 zł oraz rolników mających kilka samochodów i telewizorów nie zgadzał się z moim doświadczeniem jako mieszkanki i badaczki wsi. Obszary badane przeze mnie w latach 2008–2013 (Włodarczyk 2013) znacznie różniły się pod względem sytuacji materialnej od tych przedstawionych przez badaczkę w jej pracy.

Niemniej, biorąc pod uwagę to, jak mało publikacji poświęca się etnografii wsi, oraz fakt, że te badania, które się pojawiają, dotyczą wsi ubogiej, książka Krzyworzeki jest pozycją wyjątkową. Do tej pory wieś często pojawiała się w sąsiedztwie takich pojęć jak „feminizacja ubóstwa”, „przegra-

ni i wygrani transformacji”, „bierność i roszczeniowość”. Gdula, Lewicki i Sadura (2014) zwracają uwagę na obecne w sferze publicznej i dyskursie akademickim łączenie hierarchii z nierównym tempem procesów modernizacji. Przez takie stanowisko tworzą się podziały na ludzi tradycyjnych i nowoczesnych, racjonalnych i przejawiających cechy *homo sovieticus*, wygranych i przegranych transformacji. Podejście, które stosuje Krzyworzeka, przelamuje istniejące dychotomie. Badani przez nią rolnicy są przywiązani do tradycji – praca na gospodarstwie dzieli się na kobiecą i męską, podejmowane decyzje często konsultowane są z sąsiadami i rodziną, a rozwój wciąż uważa się za temat tabu. Jednocześnie rolnicy coraz częściej korzystają z internetu, a pomoc sąsiedzka w dużej mierze zastępuje współpraca rozliczana finansowo. U badanych rolników, z jednej strony, można dostrzec cechy *homo sovieticus* i „moralności swojackiej” (Stomma 1986, za Krzyworzeka 2014: 296), kiedy to rolnicy proszą robotników budujących lokalną drogę o zrobienie „przy okazji” ścieżki na podwórku. Z drugiej strony, charakteryzują się dużą racjonalnością, samodzielnością myślenia i działania. Co więcej, rolnicy nie postrzegają siebie w kategoriach przegranych czy zyskujących na transformacji. Jak zauważa autorka: „w opowieściach moich rozmówców [okres transformacji] właściwie nie zachował się jako odrębne wspomnienie” (tamże: 75). Powyższe przykłady pokazują, że dzięki umiejętnemu zastosowaniu antropologii ekonomicznej (połączenia podejścia ekonomicznego i społecznego) Krzyworzece udaje się w dychotomicznym obrazie społeczeństwa pokazać szarości.

Wątek, który według mnie mógłby zostać w książce pogłębiony, to umiejscowienie gminy Zanowo w szerszej perspektywie. Krzyworzeka co prawda opisuje wybraną przez siebie wieś, tłumaczy także, jakie czynniki zadecydowały o jej wyborze (rolniczy charakter, nowocześni i ambitni rolnicy). Nie dokonuje jednak jej porównania z innymi typami wsi w Polsce. Czytając *Rolnicze strategie*, trudno jest czytelnikowi stwierdzić, na ile powszechna jest rzeczywistość opisywana przez Krzyworzekę; czy jest to obraz wszechobecny, czy rzadki. Zdają sobie sprawę, że mamy tu do czynienia z analizą antropologiczną, co więcej, nielato jest wykonać ilościowe zestawienie charakterystyki polskiej wsi. Niemniej obecność takiego ilościowego tła nie zostawiałaby czytelnika z dylematem, na ile opisywana przez Krzyworzekę gmina wiejska jest typowa dla polskiego krajobrazu. Bez takiego objaśnienia można mieć obawy, czy czytelnik, który nie zna problematyki wsi, a sięgnie po tę pozycję, nie będzie miał poczucie, że czyta opis typowej polskiej wsi.

Bez wątpienia książka Amandy Krzyworzeczki *Rolnicze strategie pracy i przetrwania* prowokuje do stawiania pytań i zachęca do polemik. Ale wątpliwości, które pojawiają się podczas lektury książki, nie tyle ujmują jej wartości, ile ją zwiększają. Mam nadzieję, że dyskusja wokół tej publikacji spowoduje, iż temat polskiej wsi i jej mieszkańców zacznie się częściej pojawiać w pracach współczesnych socjologów i antropologów.

Bibliografia:

/// Bukraba-Rylska I. 2005. *Na temat wsi i socjologii wsi: pomiędzy dyskursem wiejsko-plebejskim a miejsko-inteligenckim*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

/// Bukraba-Rylska I. 2008. *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN.

/// Gdula M., Lewicki M., Sadura P. 2014. *Praktyki kulturowe klasy ludowej*. Krytyka Polityczna, <https://issuu.com/krytykapolityczna/docs/isz-raport-praktyki-kulturowe-klasy>; dostęp 05.06.2016.

/// Główny Urząd Statystyczny. 2007. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*.

/// Główny Urząd Statystyczny. 2012. *Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011*.

/// Gorlach K. 1995. *Pozycja klasowa właścicieli rodzinnych gospodarstw rolnych. Próba charakterystyki*, [w:] *Wieś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań*, red. B. Fedyszak-Radziejowska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

/// Halamska M., red. 2011. *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar.

/// Krzyworzeczka A. 2014. *Rolnicze strategie pracy i przetrwania. Studium z antropologii ekonomicznej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

/// Szpak E. 2005. *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Wydawnictwo Trio.

/// Szpak E. 2013. *Mentalność ludności wiejskiej w PRL. Studium zmian*, Wydawnictwo Naukowe Scholar.

/// Wasilewski K. 2013. *Młodzież wiejska na uniwersytecie – droga na studia, mechanizmy alokacji, postawy wobec studiów*, Wydawnictwo Naukowe UMK.

/// Włodarczyk Z. 2013. *Między rodziną a lokalną społecznością. Sprawstwo w biografjach kobiet wiejskich*, [otwarta.org/wp-content/uploads/2014/07/Zofia-Włodarczyk-esej.pdf](http://otwarta.org/wp-content/uploads/2014/07/Zofia-Wlodarczyk-esej.pdf); dostęp: 06.05.2016.